

Kitabın telif edildiği amacı bir taraftan Doğu hakkında doğru bilgiler aktarmak, diğer taraftan müslümanların kaleme aldıkları eserleri okumak isteyenlerin ellerine alfabetik bir müracaat kitabı verecek onlara yardımcı olmaktır; çünkü Barthélemy d'Herbelot, kavramların orijinalleriyle eserini aynı zamanda bir kavramlar sözlüğü mahiyetinde hazırlamıştır. Bunu yaparken de Galland'ın büyük övgüyle söz ettiği Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunân*'unu örnek olarak almıştır.

Müellif, Hıristiyanlık açısından fazla önem taşımayan maddelerde genellikle İslâmî eserlerden konuyla ilgili kısımları aynen veya kısaltarak derlemiş, böylece mümkün olduğu kadar müslümanların fizikî ve mânevî dünyası hakkında okuyucuya doğru bilgi verme gayreti içinde bulunmuştur (meselâ bk. "Allah" md.). Buna karşılık Hıristiyanlık açısından hassas konularda, meselâ İslâmiyet'in din olma özelliği ve Hz. Muhammed'in peygamberliği gibi hususlarda açıkça Hıristiyanların bakış açısını vurgulayarak İslâmiyet'in din adını almış sapık bir mezhep, Hz. Peygamber'in de onun kurucusu olduğu görüşünü savunmuştur (II, 648). Bundan dolayı eserin bazı kısımları Hıristiyanların müslümanlar ve İslâm karşındaki polemiklerine dönüşmüştür (meselâ bk. "Alcoran", "Mohammed" md.leri). Müellif, birinci elden kaynaklarla sonrakiler arasında bir ayırım yapamadığı için ulaşabildiği eserleri bilinçsizce kullanmış, bunun sonucunda da bir dizi yanlış bilgi toplamıştır (Fück, s. 183). Ancak bu noktada eser, d'Herbelot'ya ulaşan kaynaklarda onun dikkatini nelerin çektiğini ve Avrupa düşünce tarihi içerisinde İslâm dünyasının ve müslümanların nasıl kavrandığını göstermesi açısından tarihî bir değer taşımaktadır. Bu bağlamda İslâmiyet ve İslâm ülkelerinin aynı başlık altında incelenmesi, yani İslâm'ın sadece bir dini değil müslümanların yaşadığı coğrafyayı da ifade ediyor olması dikkat çekmektedir. Özellikle kendisinden sonra takipçileri tarafından kullanılan "İslâm'da ..." diye başlayan cümlelerde İslâm dininden çok İslâm dünyasının veya İslâm ülkelerinin kastedildiği görülür. Yahudi düşüncülerinin İslâm felsefesi içerisinde ele alınması da bu bakış tarzının bir uzantısı olsa gerektir. Bu husus Batı'daki İslâm anlayışının önemli ipuçlarından biridir (krş. I, 656-658).

Eser, XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupalı aydınların İslâm dünyası hakkında bilgi edinmek için başvurdukları önemli bir

kaynak olmuş, bu arada ilkinden sonra yapılan baskılarında birçok ilâve ile genişletilmiştir. Özellikle yapılan ekler arasında yer alan kussalarla hikmetli sözler birçok mütefekkiye ilham kaynağı olmuş ve belki de bu gibi sözleriyle tanınan bir dizi insanın ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan eserler, kişiler ve kavramlar hakkında verilen bilgiler daha sonra yapılan şarkiyat çalışmalarına büyük kolaylıklar sağlamıştır.

D'Herbelot, *Bibliothèque orientale*'den başka Latince açıklamalı bir Arapça-Farsça-Türkçe sözlükle Doğu yazmaları için bir antoloji hazırlamışsa da bu eserler basılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, La Haye 1777 → (nşr. Fuad Sezgin), Frankfurt 1995; G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam Literatur*, Berlin-Leipzig 1923, s. 14, 15, 141, 150; J. Fück, *Die arabischen studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 98-100, 183; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikkün*, Kahire 1964, I, 159; Ebû'l-Kâsım-ı Sehâb, *Ferheng-i Hâverşinâsân*, Tahran 1352, s. 179-180; H. Laurens, *Aux sources de l'orientalisme. La Bibliothèque orientale de Barthélemy d'Herbelot*, Paris 1978; E. Said, *Oryantalizm* (trc. Nezih Uzel), İstanbul 1982, s. 114-120; Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikin*, s. 421-423; D. Torâbî, "Das Persien von Barthélemy d'Herbelot", *Spektrum Iran*, VI/1, Bonn 1993, s. 3-17; "Herbelot", *JA*, XIX, 176.

CENGİZ AYDIN - TAHSİN GÖRGÜN

HEREVÎ, Ahmed b. Muhammed

(أحمد بن محمد الهروي)

Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed
b. Muhammed el-Herevî el-Bâşânî
(ö. 401/1011)

Tefsir, hadis ve dil âlimi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Abdülkays b. Rebîa soyundan geldiği için Abdî, Herat'ın bir köyü olan Bâşân'a (Fâşân) nisbetle Bâşânî (Fâşânî) nisbeleriyle de anılmaktadır. Herevî'nin, Fâşânî nisbesini Merv'e bağlı Fâşân köyünden aldığı zannederek onu Mervezî nisbesiyle ananlar da olmuştur. İbn Hallikân, Herevî'nin dedesinin adını Muhammed olarak kaydettikten sonra *Kitâbü'l-Ğaribeyn* adlı eserinin kapağında Abdurrahman olarak gördüğünü ifade etmiştir (*Vefeyât*, I, 96).

Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî, Ahmed b. Muhammed el-Herevî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed el-Bezzâz'dan hadis, *Tehzîbü'l-luğa* adlı eserin sahibi Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'den lügat tahsil eden Herevî'nin talebeleri arasında Ebû Osman İsmâil b.

Abdurrahman es-Sâbûnî, Ebû Ömer Abdülvâhid b. Ahmed el-Melîhî, Ebû Sehl Muhammed b. Ali el-Herevî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim el-Erdistânî gibi kişiler yer almaktadır. Hânsârî'nin, Süyûtî'den naklen Herevî'nin İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) ve Niftaveyh (ö. 323/935) gibi âlimlerden ders aldığına dair verdiği bilgiler (*Ravzâtü'l-cennât*, I, 241-242) doğru değildir. Gizlice içki içmek gibi bazı kötü alışkanlıklarının bulunduğu da rivayet edilen Herevî 6 Receb 401 (13 Şubat 1011) tarihinde vefat etmiştir.

Eserleri. Herevî'nin günümüze ulaşan eseri *Kitâbü'l-Ğaribeyn fi'l-Kur'an ve'l-hadîs* adını taşımakta olup *Kitâbü'l-Ğaribeyn: ğaribeyi'l-Kur'an ve'l-hadîs*, *Ğaribeyi'l-Kur'an ve's-sünne*, *Kitâbü'l-Ğaribeyn fi luğati kelâmîlâh ve ehâdîşi resûlih* gibi isimlerle de anılmaktadır. Eserde yer alan kelimeler alfabetik olarak sıralanmış, madde başlıkları bablara gösterilmiştir. Âyet ve hadislerde geçtiği kalıpla ele alınan kelimeler lügat, i'rab ve anlam açısından izah edilmeye çalışılmıştır. Garîb lafızların yer aldığı âyet ve hadis metinlerinin sadece ilgili kısmı zikredilmiş, bazan şiirlerden de örnekler verilmiştir.

Garîbü'l-Kur'an ve garîbü'l-hadîs konularında daha önce yazılan eserler içinde özellikle Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe'nin kitaplarından büyük ölçüde faydalanılarak kaleme alınan, Zerkeşî'nin garîbü'l-Kur'an konusunda telif edilmiş en önemli eserlerden olduğunu belirttiği *Kitâbü'l-Ğaribeyn* ilim çevrelerinde haklı bir şöhrete kavuşmuş; gerek Kur'an ve hadislerdeki garîb kelimeleri bir araya getirmesi, gerekse bunları alfabetik biçimde sıralaması açısından kendi alanında yazılan ilk eser olarak kabul edilmiştir. Herevî'nin bu kitabında uyguladığı metot daha sonra gelen birçok âlim tarafından benimsenmiştir. Nitekim Mecdüddin İbnü'l-Esrî'nin garîbü'l-hadîse dair *en-Nihâye* adlı eserini telif ederken esas aldığı iki kitaptan biri *Kitâbü'l-Ğaribeyn* olmuştur. Harîrî *Dürretü'l-ğavvâş*'ında, İbn Ebû'l-Hadîd *Şerhu Nehci'l-belâğa*'sında, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî *el-Câmi' li-aşkâmi'l-Kur'an*'ında, Nevevî *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim*'inde ve Şehâbeddin el-Hafâcî *Şifâ'ü'l-ğalîl*'inde bu eserden faydalanmıştır.

Mecdüddin Ebû'l-Mekârim Ali b. Muhammed en-Nahvî *Kitâbü'l-Ğaribeyn'i Muhtaşarü'l-Ğaribeyn* adıyla ihtisar etmiş, Ebû Mûsâ el-Medîni esere *el-Mec-*

mû'û'l-muğîs fi ğarîbi (ġarîbeyi)'l-Ķur-ân ve'l-ĥadîş adıyla bir tekmile yazmış (nşr. Abdülkerîm el-Azbâvî, I-III, Cidde 1406-1408/1986-1988), İbn Asker el-Gas-sânî de buna bazı ilâvelerde bulunarak *el-Meşre'u'r-revî fi'z-ziyâdeti 'alâ Ğarîbeyi'l-Herevî* adlı eserini meydana getirmiştir. Bunlardan başka İbn Nâsır es-Selâmî, *Kitâbü'l-Ğarîbeyn*'deki nakil ve zabt hatalarını, özellikle de Herevî'nin talebelerinden İsmâil b. Abdurrahman es-Sâbûnî ve Ebû Ömer el-Melîhî'nin rivayetleriyle gelen yanlışları göstermek için *et-Tenbîh 'alâ ĥaṭa'i'l-Ğarîbeyn (et-Tenbîh 'ale'l-elfâzi'letî vaḥa'a ĥaṭa' fi nakli-hâ ev zabtîhâ ev tefsîrihâ fi Kitâbi'l-Ğarîbeyn)* adıyla bir eser kaleme almıştır (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Sezgin, VIII, 226). Çeşitli kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunan (a.g.e., VIII, 225-226) *Kitâbü'l-Ğarîbeyn*'in I. cildi Mahmûd Muhammed et-Tanâhî tarafından neşredilmiş (Kahire 1390/1970), eser daha sonra Haydarâbâd'da da basılmıştır (I-IV, 1406-1410/1985-1989).

Herevî'nin kaynaklarda zikredilen *Kitâbü Vülâti Herât* adlı eserinin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir. İsmâil Paşa'nın Herevî'ye nisbet ettiği *Erba'üne fi'l-ĥadîş (Hediyetü'l-'ârifîn, I, 70)* Ahmed b. Muhammed el-Mâfî'nî el-Herevî'ye (ö. 412/1022) ait olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 8-9; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 322; XVIII, 263; a.m.f., *Mu'cemü'l-üdebâ'*, IV, 246-247, 254, 260-261; a.m.f., *el-Müşterik*, s. 328; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 95-96; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 146-147; Safedî, *el-Vâfî*, VIII, 114-115; XXII, 145; Sübkî, *Ṭabaḳât* (Tanâhî), IV, 84-85; İsnevî, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'îyye*, II, 518-519; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 344-345; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 291; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'îyye*, I, 175-176; İbn Taġriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IV, 228; Süyûtî, *Buġyetü'l-vu'ât*, I, 180, 371; II, 201; Dâvûdî, *Ṭabaḳâtü'l-müfessîrin* (Lecne), I, 80-81; Keşfü'z-zunûn, II, 1206, 1209; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 161; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, I, 241-242; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 70; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 203-204; Brockelmann, *GAL*, I, 137-138; *Suppl.*, I, 200; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 61-62; Sezgin, *GAS*, VIII, 224-226, 275; Abdülhamîd Seyyid Taleb, *Ğarîbü'l-Ķur'ân: ricâlüh ve menâhicühüm*, Küveyt 1986, s. 293-308; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, II, 471-473; Mahmûd M. et-Tanâhî, "et-Tenbîh 'alâ ĥaṭa'i'l-Ğarîbeyn li'l-Herevî", *Mecelletü'l-Baĥşi'l-İlmî ve't-türâşî'l-İslâmî*, sy. 3, Mekke 1400/1980, s. 419-426; Gulâm Murtazâ Âzâd, "Ğarîbü'l-Ķur'ân ve'l-ĥadîş ve Kitâbü'l-Ğarîbeyn li'l-Herevî", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XXIII/1, İslâmâbâd 1408/1988, s. 72-76; Abdürrahîm Eşref Bülüc, "Ğarîbü'l-Ķur'ân ve'l-ĥadîş ve Kitâbü'l-Ğarîbeyn li-Ebî 'Ubeyd el-Herevî", a.e., XXIX/1 (1414/1994), s. 105-116.

MUHSİN DEMİRCİ

HEREVÎ, Ali b. Ebû Bekir (على بن أبي بكر الهروي)

Ebû'l-Hasen Takıyyüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Ali el-Herevî el-Mevsilî
(ö. 611/1215)

Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât
adlı eseriyile tanınan seyyah,
Şâfiî âlimi.

542 (1147-48) yılında Musul'da doğdu. Heratlı bir çıkırkçı olan babasının mesleğine nisbetle İbnü'l-Harrât, çok seyahat yapması dolayısıyla da "sâih" lakaplarıyla tanınır. Zehebî, onun Abdülmün'im el-Furâvî'den ve Ebû Tâhir es-Silefî'den hadis aldığını, kendisinden de Sadr el-Bekrî ve başkalarının hadis rivayetinde bulunduğunu söyler (*A'lâmü'n-nübelâ'*, XXII, 57). *Kitâbü'l-İşârât* adlı eserinden, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos zamanında (1143-1180) İstanbul'a gittiği ve muhtemelen imparator tarafından kabul edildiği, 567 (1171-72) yılında Kudüs'ü, Hâlîl'i ve Filistin'in diğer bazı şehirlerini gezdiği, ertesi yıl Askalân Limanı'ndan İskenderiye yoluyla Mısır'a geçtiği anlaşılmaktadır.

572 (1176-77) yılından sonra Maġrib'e ve Sicilya'ya giden Herevî buradan dönerken Kıbrıs'a uğradı. 588'de (1192) kendisinin de içinde bulunduğu kafileyel saldıran Haçlılar Herevî'nin kitaplarına el koydular. İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard, elçi gönderip kitaplarını iade etmek ve kendisiyle görüşmek istediğini bildirdiyse de bu teklifi kabul etmedi.

Herevî, mensur ve manzum hutbelerini topladığı *el-'Acâib ve'l-âşâr* adlı eserini Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillah'a sundu ve halife tarafından hisbe teşkilâtının başına getirildi. Ömrünün sonlarında, Eyyûbîler'in Halep kolu hükümdarı Selâhadîn-i Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'nin himayesine mazhar olan Herevî, şehrin dışında kendisi için inşa edilen Şâfiî medresesinde (el-Medresetü'l-Hereviyye) ders verdi. Yaptırdığı ribâtın masraflarını karşılamak üzere vakıflar tahsis etti. 611 Ramazanında (Ocak 1215) vefat ederek medresesinin köşesindeki türbesine defnedildi. Türbesinin üzerindeki kitâbe bizat kendisi tarafından hazırlanmıştır. Semerkant'tan Sicilya'ya, Yemen'den İstanbul'a, Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya kadar pek çok ülkeye gezen Herevî, tarih ve coğrafya yanında simya ve tılsım gibi gizli ilimlerde de bilgi sahibiydi.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*. Herevî, bazı dostlarının isteği üzerine kaleme aldığı söylediği bu eserinde Suriye, Filistin, Irak, el-Cezîre, Yemen, Mısır, Maġrib, Habeşistan, Hindistan, Mâverâünnehir, Horasan, İnan, Azerbaycan, Hicaz, Anadolu, Akdeniz adaları ve İstanbul gibi çoğunu ziyaret ettiği şehir ve ülkelerin tarihi hakkında bilgi vermiş, buralarda gördüğü kabir, türbe, imaretlerle diğer tarihî eserleri tanıtmıştır. Janine Sourdell-Thomine kitabı tahkik ederek yayımlamış (Dımaşk 1953), daha sonra da *Kitâb al-Ziyârât: Guide des lieux de pèlerinage* adıyla Fransızca'ya çevirmiştir (Damas 1957). 2. *et-Tezkiretü'l-Hereviyye fi'l-ĥiye-li'l-ĥarbiyye*. el-Melikü'z-Zâhir Gâzî için yazılan eser harp sanatına dairdir. Savaşlarda başarı kazanmanın ülkenin ve halkın kudret ve refahına, devletin iyi yönetilmesine bağlı olduğunu söyleyen müellif eserin yarısına yakın bir kısmını siyasi meselelere, hükümdar ve vezirlerin niteliklerine, hâciblerin, valilerin, kadıların nasıl olması gerektiğine dair konulara ayırmış, daha sonra savaş aletleri hakkında bilgi vermiş, savaş taktiklerini ve bunlara karşı alınacak önlemleri anlatmıştır. Eserin 602 (1206) tarihli müellif hattı nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 2018). Janine Sourdell-Thomine'in Fransızca tercümesiyle birlikte neşrettiği eser ("Les conseils du Şayĥ al-Harawî à un prince ayyüvide", *BEO*, XVII [1961-1962], s. 205-266), daha sonra Mutî Murâbit tarafından yeniden yayımlanmış (Dımaşk 1972), el-Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye de ayrı bir baskısını yapmıştır (Bûr Saîd, ts.). Kitap Mehmed Ârif Hilmi tarafından 1253'te (1837) Türkçe'ye çevrilmiş olup bunun yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Fâtih, nr. 3469). 3. *Kitâbü Menâzili'l-arz zâti't-tûl ve'l-'arz*. Herevî, günümüze ulaşmayan bu eserinde karşılaştığı bazı zâhid ve velîlerden söz etmiş, ayrıca yetmiş belde hakkında topladığı yetmiş kadar hadisi ve çeşitli rivayetleri nakletmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1827; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VII, 47). 4. *el-Vaşıyyetü'l-Hereviyye*. Herevî'nin siyasetle ilgili tavsiyelerini ihtiva eden eser, J. Sourdell-Thomine tarafından Fransızca tercümesiyle yayımlanmıştır ("Le testament politique du Shaykh 'Ali al-Harawî", *Islamic and Arabic Studies*, Leiden 1965).

Kâtib Çelebi'nin *el-Ĥuṭabü'l-Hereviyye* adıyla kaydettiği (*Keşfü'z-zunûn*, I,